

of law norm: motivation – behavior planning; making a decision; execution of the decision. Motivation is a psychological process of awareness of the significance, usefulness of law, and the motive is an incentive to lawful or unlawful conduct in the field of law. The decision to act in a legal way, that is, on the basis of law, means that a person becomes a subject of law and his behavior must conform to authorized models. The subject of law thus uses different legal ways to meet their needs and interests, depending on which model of behavior laid down in one or another legal norm is in line with its interests. Behavior consists of a number of actions that are under the control of consciousness, and activity is a set of consistently carried out behavioral acts that cause changes in the environment and in itself.

We must remember that lawful behavior is not an end in itself, and the person uses the law only as one of the most effective ways of carrying out his actions in various spheres of life. If a person chooses the legal paths in choosing her own methods of behavior, then it is generally possible to speak about the formation of legal motives of lawful conduct, which means that an individual has a conscious decision to follow the pattern of behavior inherent in the law norm.

The study concludes that lawful behavior plays an extremely important role in shaping the corresponding ideological platform of the state in order to educate a law-abiding person – a representative of a developed, mature civil society.

**Keywords:** lawful behavior, law, legal regulation, motivation for lawful behavior, subject of law.

УДК 347.1

## Становлення і розвиток сучасних концепцій реалізації принципу добросовісності в праві

**І. В. Назарова,**  
аспірантка відділу теорії держави і права  
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького  
НАН України

*Стаття присвячена періодизації становлення і розвитку сучасних концепцій застосування принципу добросовісності в основних правових сім'ях світу. Значну увагу приділено тенденціям і закономірностям новелізації концептуальних підходів до реалізації вказаного принципу в умовах глобалізаційних правових процесів.*

**Ключові слова:** принцип добросовісності, юридичний концепт, римське право, Кодекс Наполеона, приватне право.

---

© Назарова Ірина Володимирівна – аспірантка відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

**Назарова И. В. Становление и развитие современных концепций реализации принципа добросовестности в праве**

*Статья посвящена периодизации становления и развития современных концепций применения принципа добросовестности в основных правовых семьях мира. Значительное внимание уделено тенденциям и закономерностям новеллизации концептуальных подходов к реализации указанного принципа в условиях глобализационных правовых процессов.*

**Ключевые слова:** принцип добросовестности, юридический концепт, римское право, Кодекс Наполеона, частное право.

**Nazarova Iryna. Formation and development of contemporary concepts of application of good faith principle in law**

*The author examines main aspects of contemporary concepts, related to the good faith principle in law. The sources of these legal concepts have been considered, studies by the scholars have been analyzed, achievements in law-making process and law-enforcement field in the states of the main legal systems have been outlined, changes of approaches during different periods have been identified. The emphasis has been made on the period of New Age (XVIIth century – first half of XXth century) and the period of modern systems of legal regulation of the good faith principle's application (since the second half of the XXth century). Inherent features, tendencies and patterns of these periods have been outlined.*

**Keywords:** good faith principle, legal concept, Roman law, bona fides, Code of Napoleon, private law.

Принцип добросовісності, як відомо, є однією із загально визнаних керівних ідей права. Водночас він відіграє ключову роль у правовому регулюванні суспільних відносин у багатьох сферах життєдіяльності. Окремі аспекти застосування принципу добросовісності досліджували Е.Ю. Анциферова, С.Дж. Бартон, Дж. Гордлі, А.М. Гуменчук, Д.В. Дождев, Ж. Дома, О.В. Задорожній, Е. Кола, А. М. Колодій, О. Ландо, О.О. Мережко, І.Б. Новицький, Д.Г. Павленко, Л.І. Петражицький, П.М. Рабінович, Р.С. Саммерс, О.І. Тіунов, Ю.В. Цюкало та ін. Разом з тим наразі бракує наукових праць, присвячених становленню і новелізації концепцій застосування принципу добросовісності в праві, які відзначалися б комплексністю, тобто системним висвітленням основних аспектів означених питань у сучасних умовах.

Принцип добросовісності (лат. «*bona fides*» – «добра совість») зародився у праві Стародавнього Риму і став основою багатьох його інститутів. Йдеться насамперед про опіку, поруку, майнові відносини між подружжям, договори купівлі-продажу, оренди, підряду, перевезення, найму тощо. Фундаментом конструкції *bona fides* була конфігурація «доброго чоловіка» («*vir bonus*») як модельного учасника правового спілкування –

носія стандартів моралі, що утвердилися в суспільстві<sup>1</sup>. На практиці принцип добросовісності став обмежувачем проявів автономії волі учасників правовідносин, формою вираження якого була заборона незаконної або недобросовісної поведінки, що могла привести до отримання переваг однією зі сторін відносно іншої<sup>2</sup>.

В епоху Середньовіччя категорія «добросовісність» використовувалась для формування трьох основних вимог до поведінки сторін договорів. По-перше, кожна сторона мала тримати своє слово, поводитись «справедливо». По-друге, жодна зі сторін не повинна була використовувати іншу сторону в своїх інтересах за допомогою введення в оману або укладення кабальної угоди. По-третє, кожна сторона мала дотримуватися зобов'язань, які можуть очікуватися від чесної людини<sup>3</sup>.

Сучасні концепції добросовісності (у тому числі в праві. – І.Н.) ґрунтуються на працях французьких учених Нового часу Ж. Дома (1625-1696 рр.) та Р.-Ж. Потье (1699-1772 рр.), які склали основу цивільно-правового законодавства Франції, вплинули на формування законодавства Англії, США, Канади, інших держав<sup>4</sup>.

Як відзначав Ж. Дома, «немає жодного виду договору, щодо якого би не було зрозуміло, що кожна сторона має діяти добросовісно по відношенню до іншої, з усіма наслідками, необхідними для забезпечення справедливості, як при укладенні, так і при виконанні договору»<sup>5</sup>. Відтак, людина, яка укладає приватноправову угоду, пов'язана не тільки тим, що прямо відображено в угоді, але «рівною мірою і тим, що вимагається за самою природою угоди і всіма обставинами, взяття до уваги яких вимагає справедливість, закон або правила ділового обігу». Загалом згідно з відмінностями в їхніх потребах сторони можуть змінювати умови угоди для задоволення своїх інтересів, але не вправі чинити так, якщо це «являтиме собою порушення норм закону, доброї совісті та справедливості». Таким чином, за позицією Ж. Дома добросовісність, як і справедливість, є перш за все співрозмірністю, яка встановлюється при обміні<sup>6</sup>.

<sup>1</sup> Дождев Д.В. Добрая совесть (*bona fides*) как принцип правового общения // Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление. Москва: Институт государства и права Российской академии наук, 1996. С. 33, 35.

<sup>2</sup> Бибииков А.И. Принцип добросовестности в цивилистической доктрине и судебной практике: проблемы толкования // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. 2015. Т. 21. № 2. С. 195.

<sup>3</sup> Gordley J. Good Faith in contract law in the medieval *ius commune* // Good Faith in European Contract law / Edited by R. Zimmermann, S. Whittaker. Cambridge, 2000. P. 101-103; Поляков М.А. Развитие принципа добросовестности в праве европейских государств в период от Средневековья до современности // Юридическая наука и практика. 2012. № 18. С. 202–206.

<sup>4</sup> Поляков М.А. Цит. работа.

<sup>5</sup> Colas E. La notion d'équité dans l'interprétation des contrats. R. du N, 1983. P. 391.

<sup>6</sup> Domat J. Les Loix Civiles Dans Leur Ordre Naturel. Paris, 1777. 202 p.; Поляков М.А. Цит. работа.

Наступник його ідей Р.-Ж. Потье вважав, що добросовісність тісно пов'язана зі взаємною любов'ю між людьми, викликаною релігійними почуттями. Крім того, Р.-Ж. Потье зосереджував увагу на необхідності врахування інтересів третіх осіб.

Концепція добросовісності, запропонована цими науковцями під впливом природно-правової доктрини, була втілена в Кодексі Наполеона (1804 р.) чинному донині Цивільному кодексі Франції (ЦКФ) і стосувалася виконання договорів<sup>7</sup>. Так, в ст. 6 ЦКФ було встановлено: «Не можна порушувати приватними угодами законів, які стосуються громадського порядку та добрих звичаїв». Згідно ст. 1134 ЦКФ «законно укладені угоди займають місце закону для тих, хто їх уклав. Вони можуть бути скасовані лише за взаємною згодою сторін або з причин, відповідно до яких закон дозволяє скасування зобов'язання. Угоди повинні виконуватись добросовісно»<sup>8</sup>.

Крім того, ст. 1135 ЦКФ визначено, що «договір зобов'язує до всіх наслідків, які справедливість привносить в зобов'язання за своєю природою»<sup>9</sup>. При цьому важливою ознакою принципу добросовісності у цивільному праві Франції стало те, що цей принцип, як правило, розглядається не окремо, а в контексті принципу незловживання правом або як підвид даного принципу<sup>10</sup>.

Норми ЦКФ про добросовісність стали своєрідним взірцем для змісту актів законодавства багатьох європейських держав<sup>11</sup>. Разом із тим, хоча у Франції принцип добросовісного виконання договору законодавчо закріплений ще на початку XIX ст., цивільне право цієї держави не зайшло в його застосуванні настільки далеко, як німецьке після ухвалення на століття пізніше, в 1896 р., чинного донині Німецького цивільного уложення (НЦУ)<sup>12</sup>. На відміну від Франції в Німеччині всі правові інститути розвивалися не на основі природного права, а завдяки працям глосаторів і постглосаторів під впливом римського права. Право формувалося у вигляді безлічі компромісів на рівні як загальної доктрини права, так і практики правовідносин<sup>13</sup>.

<sup>7</sup> Cremades B.M. Good Faith in International Arbitration // American University International Law Review. 2012. Vol. 27, no. 4. P. 761–788.

<sup>8</sup> Créé par Loi 1804-02-07 promulguée le 17 février 1804 // MAFR. URL: [http://mafr.fr/media/attachments/2011/11/22/Article\\_1134.pdf](http://mafr.fr/media/attachments/2011/11/22/Article_1134.pdf)

<sup>9</sup> Вердиян Г.В. Концепция доброй совести и институт злоупотребления правом в зарубежном законодательстве // Евразийский юридический журнал. 2012. № 3 (46). С. 33–36.

<sup>10</sup> Павленко Д.Г. Принцип добросовісності в договірних зобов'язаннях: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. С. 35.

<sup>11</sup> Вердиян Г.В. Цит. работа.

<sup>12</sup> Будылин С. Реформа договорного права Франции: По дороге из Англии в Германию // Zakon. URL: [https://zakon.ru/blog/2016/3/3/reforma\\_dogovornogo\\_prava\\_franicii\\_po\\_doroge\\_iz\\_anglii\\_v\\_germaniyu](https://zakon.ru/blog/2016/3/3/reforma_dogovornogo_prava_franicii_po_doroge_iz_anglii_v_germaniyu)

<sup>13</sup> Поляков М.А. Цит. работа. С. 202-206.

Як аналог римського *bona fidae* в Німеччині склалась концепція *Treu und Glauben* (нім. *Treu* – довіра, лояльність, довірливість, надійність, *Glauben* – віра в значенні довіри або упевненості). Комбінація цих слів є сталим юридичним терміном, який означає стандарт чесності, довіри, дбайливої поведінки, дій з урахуванням правомірних інтересів іншої сторони. У зв'язку із цим деякі автори дійшли висновку про те, що *Treu und Glauben* є не нормою права з чітким змістом, а скоріше являє собою відкриту норму абстрактного характеру, яка наповнюється конкретним змістом в результаті її застосування в тих чи інших обставинах<sup>14</sup>.

У Німеччині добросовісність стали наділяти двома взаємопов'язаними характеристиками: суб'єктивним елементом (поведінка учасника правовідносин, що характеризується знанням або незнанням будь-яких юридично значимих фактів (нім. – *Guter Glaube*)) та об'єктивним елементом (співвіднесення добросовісності зі справедливістю). Це дозволяло суддям, застосовуючи в конкретних ситуаціях існуючі в суспільстві уявлення про належне і неналежне, розвивати й доповнювати право<sup>15</sup>.

Нормою § 242 НЦУ на боржника покладене зобов'язання «здійснювати виконання добросовісно, узгоджуючи його зі звичаями цивільного обігу». Дана норма, у зв'язку із її значенням в розвитку права, і не лише в Німеччині, вважається «королевою» НЦУ<sup>16</sup> і, попри критику стосовно вторгнення справедливості у встановлені правові принципи, завдяки прогресу в тлумаченні перетворила положення § 242 на одне із так званих «загальних застережень» і стала причиною так званої «прецедентної революції».

Звертаючись до «загальних застережень», суддя або арбітр діє: а) виконуючи свою функцію застосувати закон і, у відповідних випадках, визначати наслідки того, що встановлено законом; б) обмежуючи здійснення договірних прав у випадку зловживання правом; і в) навіть *contra legem*, визначаючи обов'язки сторін<sup>17</sup>. Таким чином, застосування принципу добросовісності в судовій практиці Німеччини вийшло далеко за межі правової норми, яка його закріпила, але в той же час сьогодні воно повинно незмінно залишатися в рамках закону та договору<sup>18</sup>.

У процесі розвитку англійського права добросовісність не було визнано універсальним обов'язком сторін правовідносин. Частково такий стан речей пов'язаний із побоюваннями, що це може спричинити невизначеність: відповідь на питання, якими є фактичні наслідки зобов'язання,

<sup>14</sup> Мережко А.А. Договор в частном праве. Киев: Юстиниан, 2003. С. 65.

<sup>15</sup> Поляков М.А. Цит. работа. С. 202-206.

<sup>16</sup> Lando O. Is Good Faith an Over-Archiving General Clause in the Principles of European Contract Law? // European Review of Private Law. 2007. Vol. 15, Iss. 6. P. 841–853

<sup>17</sup> Cremades B.M. Op. labor. P. 773.

<sup>18</sup> Créé par Loi 1804-02-07 promulguée le 17 février 1804 // MAFR. URL: [http://mafr.fr/media/attachments/2011/11/22/Article\\_1134.pdf](http://mafr.fr/media/attachments/2011/11/22/Article_1134.pdf)

може бути абстрактною, багатозначною та суб'єктивною. Крім того, вважалось, що добросовісність суперечить свободі договору через «втручання» в угоду, сторони якої вільно узгодили її умови. Замість запровадження широкого загального принципу добросовісності англійське право розвивалося шляхом вироблення конкретних рішень для розв'язання різноманітних проблем, зокрема виникнення ситуацій, які можуть бути несправедливими<sup>19</sup>. Часто у справах, в яких в договорах містилась чітка вказівка на обов'язок поводитись добросовісно в певному випадку, сторони, які посилались на неї, стверджували, що такий обов'язок є універсальним і може застосовуватися до інших положень договору. Суди ж здебільшого виступали за вузьке тлумачення договірних зобов'язань, які передбачали добросовісну поведінку, і, у випадках, коли йшлося про певне положення, не вказували на застосування добросовісності як загального принципу договірних відносин<sup>20</sup>.

Отже, наприкінці XVIII – початку XIX століття розвиток доктрини добросовісності відбувався на основі природного права. У наукових працях та практиці добросовісність сприймалась і відображалась як справедливість та співрозмірність, що встановлюється при обміні.

Стосовно правового регулювання у цей період розвитку суспільних відносин, пов'язаних із добросовісністю, на території України, то згадка про зазначені питання зустрічається в нормах Зводу законів Російської імперії (вперше опублікованого у 1832 р.). Зокрема, з добросовісністю пов'язувалося тлумачення угоди (ст. 1538 і ст. 1539 Зводу законів). При цьому добросовісний власник, чиє незнання було результатом його недбалості, мав право залишити за собою плоди використання речі і не відповідав за її втрату. Відтак законному власнику, провини якого не було, заподіювали збитки<sup>21</sup>.

Загалом у Російській імперії доктрина добросовісності розвивалась пізніше і значно повільніше, ніж на Заході. Єдиними науковими працями з даного питання стали монографія Л.Й. Петражицького «Права добросовісного власника на доходи з точки зору догми та політики цивільного права» 1897 р.<sup>22</sup> і стаття І.Б. Новицького «Принцип доброї

<sup>19</sup> *Good faith – is there a new implied duty in English contract law?* // Meyer & Brown Legal Update. 2013. С. 1.

<sup>20</sup> *Is there a general principle of good faith under English law?* // Fenwick Elliott Annual Review. 2016. 6 p.

<sup>21</sup> *Соснин А.В.* Правовое регулирование административного порядка производства по гражданским делам по Своду законов Российской империи 1832-1857 годов // Genesis: Исторические исследования. 2016. №2. С. 22–38.

<sup>22</sup> *Петражицкий Л.И.* Права добросовестного владельца на доходы с точек зрения догмы и политики гражданского права. Москва: Статут, 2002. 426 с.

совісті в проекті зобов'язального права» 1916 р.<sup>23</sup>, присвячена процесу розробки і змісту проекту Цивільного уложення Російської імперії<sup>24</sup>.

У часи існування Радянського Союзу наукові доробки із зазначеної проблематики не були розвинені, адже принцип добросовісності практично не мав самостійного застосування. Справа у тому, що і в законодавстві, і у правовій доктрині під впливом ідеології можливість існування у праві норми, яка б могла суттєво розширити суддівський розсуд, здебільшого заперечувалась. Це вважалось загрозою дотриманню законності. Крім того, радянське право характеризувалося запереченням природних концепцій на користь позитивізму. Відтак, не дивно, що положення про добросовісність законодавстві СРСР (передусім цивільному) були відсутні<sup>25</sup>.

Висвітлення цього інституту обмежувалося главою чи параграфом в наукових працях з різних аспектів (застосування аналогії права, зловживання цивільними правами) тощо або публікаціями щодо окремих аспектів дії даного принципу до відносин у сфері договірної права, захисту добросовісного власника майна, страхування, зловживання правом.

Зазначені фактори стали причиною відсутності чітких уявлень про поняття принципу добросовісності, зміст його елементів, змісту, про межі застосування цього принципу при розв'язанні спорів у сфері договірної зобов'язального права. Це мало певний негативний вплив на правозастосовну практику в цілому і судову практику зокрема<sup>26</sup>.

Наприкінці ХХ ст. на характері розвитку принципу добросовісності у праві держав світу суттєво позначилось утвердження концепції соціальної держави в Західній Європі. У цей період спостерігалася тенденція обмеження дії принципу свободи договору і, відповідно, підвищення ролі принципу добросовісності. Автори нових актів законодавства і суди стали виходити не з принципу автономії приватної волі, заснованої на рівності учасників договірних відносин, а з теорії справедливого договору, яка передбачає посилений захист слабкої сторони – громадянина, споживача, що не має необхідних знань та досвіду. У цьому проявилось прагнення до посилення основ соціальної держави і справедливого соціального ладу<sup>27</sup>.

<sup>23</sup> Новицкий И.Б. Принцип доброй совести в проекте обязательственного права // Вестник гражданского права. 1916. № 6. С. 56–90.

<sup>24</sup> Попова А.В. Принцип добросовестности в международном коммерческом обороте: законодательство и судебная практика РФ и стран-членов ЕС: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Российская академия правосудия. Москва, 2005. С. 3.

<sup>25</sup> Цювало Ю.В. Сучасний стан та перспективи розвитку принципу добросовісності у вітчизняному цивільному праві // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2012. Вип.19. Т. 2. С. 154.

<sup>26</sup> Попова А.В. Цит. работа. С. 4-5.

<sup>27</sup> Сорокина Е.А. Категория добросовестности в западной традиции права: историко-теоретический аспект: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Российский университет дружбы народов. 2009. С. 3.

З-поміж сучасних нормативно-правових актів національного законодавства принцип добросовісності відображений передусім у цивільних кодексах держав континентальної правової сім'ї (Німеччина, Італія, Франція, Нідерланди, Швеція, Швейцарія, Україна та ін.) і регулює відносини щодо договорів цивільного характеру, боргових зобов'язань, використання цінних паперів, права власності на майно, інтелектуальної власності, довірчого управління, корпоративні відносин та відносини представництва, відносини щодо конкуренції на ринку тощо. У державах загального права принцип добросовісності розвивається передусім завдяки діяльності судів, однак поступово розширюється і масив законодавчих актів, в яких закріплено застосування даного принципу.

Крім того, необхідно звернути увагу на уніфікацію права в рамках функціонування ЄС, у процесі якої виробляються загальні підходи до розуміння, змісту і сфери застосування принципу добросовісності на основі підходів, сформованих в різних національних правових системах<sup>28</sup>. Відтак, ухвалені такі нормативно-правові акти *acquis communautaire*, як Директива 93/13/ЄЕС про несправедливі умови споживчих договорів 1993 р.<sup>29</sup> і Регламент №864/2007 про право, що підлягає застосуванню до позадоговірних зобов'язань 2007 р.<sup>30</sup> Зокрема, у першому з цих актів передбачено, що «умови договору, які не обговорювалися індивідуально, визнаються несправедливими, якщо всупереч вимогам добросовісності вони призводять до значного дисбалансу між правами та обов'язками сторін, які випливають з договору, на шкоду споживачеві»<sup>31</sup>. З-поміж іншого, Регламент 2007 р. встановлює субсидіарні колізійні прив'язки, які передбачають звернення до права держави, з якою позадоговірне зобов'язання, що виникає внаслідок недобросовісних переговорів, пов'язане найтісніше<sup>32</sup>. В опублікованому у 2008 р. під егідою ЄС документі наукового характеру «Принципи, дефініції та модельні правила європейського приватного права» принцип добросовісності визначений одним з основних у регулюванні відносин у відповідній сфері і, таким чином, закріплений у багатьох положеннях<sup>33</sup>.

<sup>28</sup> Сорокина Е.А. Цит. работа. С. 3.

<sup>29</sup> Council Directive 93/13/EEC of 5 April 1993 on unfair terms in consumer contracts // Official Journal. 1993. L 95. P. 29–34.

<sup>30</sup> Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II) // Official Journal. 2007. L 199. P. 40–49.

<sup>31</sup> Ханік-Посполітак Р.Ю. Поняття «несправедливі умови в договорах» // Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки». 2007. Т. 64. С. 103.

<sup>32</sup> Hage-Chahine N. Culpa in Contrahendo in European Private International Law: Another Look at Article 12 of the Rome II Regulation // Northwestern Journal of International Law & Business. 2012. Vol. 32. P. 451–540.

<sup>33</sup> Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition. Sellier. European Law Publishers GmbH. 2009. С. 178.



Вказані процеси вплинули на законодавство, доктрину і судову практику не тільки держав континентальної Європи, а й Англії, де намагаються досягти компромісу між ідеями свободи договору, автономії волі і принципом добросовісності, що обмежує дані максими. В результаті і тут зазначений принцип впроваджується в національний правопорядок, щоправда, із суттєвими відмінностями і застереженнями<sup>34</sup>.

Підсумовуючи, можна виокремити ознаки, притаманні становленню і розвитку концепцій добросовісності у період Нового часу (XVII ст. – перша половина XX ст.). В основі цих ознак, на наш погляд, покладено наступне: а) розвиток доктрини добросовісності на основі природного права; б) сприйняття принципу добросовісності як справедливості й співрозмірності, що встановлюється при обміні; в) закріплення принципу добросовісності у Цивільному кодексі Франції 1804 р. (Кодексі Наполеона) як принципу договірної права і в контексті незловживання правом (або як підвид даного принципу); г) формування цивільного законодавства європейських держав стосовно принципу добросовісності під впливом Кодексу Наполеона; г) становлення у німецькому праві доктрини *Treu und Glauben* і закріплення в Німецькому цивільному уложенні 1896 р. основної норми про добросовісність як «загальне застереження», широке тлумачення та розвиток принципу добросовісності завдяки судовій практиці; д) обмежене застосування принципу добросовісності у державах загального права.

Ці тенденції вирішальним чином вплинули на наступний період, який триває з другої половини XX ст. і донині – період утвердження сучасних систем застосування принципу добросовісності у правовому регулюванні. Даному періоду властиві наступні риси: а) активізація застосування принципу добросовісності внаслідок глобалізації, інтенсифікації міжнародної торгівлі, виникнення нових видів правовідносин; б) більш широка інтерпретація принципу добросовісності судами; в) ухвалення ЄС нормативно-правових актів, які містять норми про застосування принципу добросовісності; г) ухвалення в багатьох європейських державах загального права нормативно-правових актів, які передбачають застосування принципу добросовісності у низці сфер суспільних відносин; г) запровадження в законодавство держав нових обов'язків сторін правовідносин, пов'язаних із реалізацією принципу добросовісності (надавати інформацію іншій стороні, враховувати її інтереси у комплексі, не вимагати виконання зобов'язання в натурі, надмірно обтяжливого для боржника тощо); д) ухвалення міжнародних договорів та інших актів у сфері міжнародного публічного і приватного права, норми яких передбачають застосування принципу добросовісності.

<sup>34</sup> Сорокина Е.А. Цит. работа. С. 3.